

Johan de Witt in Zweden

In 1961 publiceerde J. Heringa een kort artikel getiteld 'Een onbekende reis van Johan de Witt'. Uit een overgeleverde declaratie concludeerde hij dat de broers Johan en Cornelis de Witt in november 1644 in Stockholm hadden verbleven. Er bleek dat er 55 gulden betaald was voor Cornelis en 73 gulden voor Johan de Witt, die daar 'sieck gelegen heeft'. Hét bewijs dat de broers hun vader hadden vergezeld bij een diplomatieke missie naar Zweden.

De historicus Japikse had al eens gemeld dat een verre achterneef Johan Johansz de Witt als secretaris van die ambassade had gefungeerd. Heringa wist niet waarop Japikse dit baseerde, want de oude geleerde noemde geen bron. Omdat wij met het projectteam Briefwisseling van Johan de Witt van het Huygens ING al jaren bezig zijn om de brieven van Johan de Witt digitaal te ontsluiten, heb ik wel een idee hoe Japikse dat wist. Hij had die informatie uit een recomandatibrief van ónze Johan (Jacobsz) de Witt aan Adriaan Veth (maart 1652) waarin Johan schrijft dat de 'voornoemde Johan Johansz de Witt de zoon is van de ontvanger van de Grafelijke tolgelden binnen Dordrecht, een jongeman van drie- of vierendertig jaar oud, iemand die goed is opgeleid en gereisd heeft en in 1645 secretaris was geweest van de ambassade, die destijds naar de kroon van Zweden was afgereisd.'

Johan Johanszoon de Witt, hoewel een kleine zes jaar ouder, heeft altijd in de schaduw van onze Johan gestaan. De achterneef zal gehoopt hebben dat zijn verwantschap met de latere raadpensionaris hem zou helpen in zijn loopbaan, maar feitelijk is Johan Johansz de Wit(t), om hem te onderscheiden van onze Johan de Witt wordt zijn naam vaak met één 't' geschreven, een gemiddeld regentenbestaan niet ontstegen.

En zijn start was nog wel zo veelbelovend, als de officiële secretaris van het gezantschap naar Zweden. Dat hij wérkelijk de secretaris van dit gezelschap was blijkt uit zijn handschrift. Ik heb het vergeleken met zijn latere brieven. Het is inderdaad dat van Johan Johansz.

Wat was dat voor reis? Johan de Witt-biograaf Luc Panhuysen schrijft: 'In 1644 deed zich plotseling de gelegenheid voor om deel te maken van een diplomatieke missie naar Denemarken en Zweden. Al enige tijd hadden Hollandse koopvaarders last van de vijandelijkheden tussen deze twee landen. Denemarken en Zweden lagen aan weerszijden van de nauwe zeestraat de Sont en hieven elk tolgelden. Aangezien het grootste deel van de Hollandse koopvaart naar en vanuit dit gebied voer, was stabiliteit in deze regio voor de Republiek van levensbelang. Jacob de Witt kreeg de leiding over het gezantschap dat de Nederlandse belangen veilig moest stellen. Johan en Cornelis konden mee als aides de camp: manusjes-van-alles.'

Ik zal meer over deze reis vertellen. Wat was het doel van de buitengewone ambassade? Waarom gingen de jonge broers mee? Waar verbleven ze? Hoe zullen Johan en Cornelis het hebben ervaren? Wat heeft het hen geleerd?

Probleem is dat Johan noch Cornelis zich in hun persoonlijke brieven ooit over deze reis hebben uitgelaten. In tegenstelling tot bij de Grand Tour zijn er geen dagboeken bewaard gebleven. Ook hun vader Jacob maakt geen gewag van hun namen. Hij schaaft zijn zoons simpelweg onder de "edellieden" die megingen.

Toch valt er een reconstructie te maken. Op het Nationaal Archief liggen alle verslagen, zoals dit verbaal uit het archief De Witt Beyerman, in het handschrift van neef Johan Johansz. Een verbaal is

een precies verslag van alles dat de ambassadeurs gedaan hebben, als verantwoording tegenover de Staten-Generaal. De ambtelijke en politieke functie van de geschriften hebben als gevolg dat helaas al te particuliere zaken niet worden belicht. Wel worden de plaatsen die men aandeed exact aangegeven. Ik neem u graag mee op de eerste buitenlandse reis van de 20 en 22-jarige Johan en Cornelis de Witt naar Zweden, beginnend in de zomer van 1644 en eindigend eind januari 1645.

Om bij het begin te beginnen. Wat was de aanleiding voor de buitengewone ambassade naar Zweden?

Al jaren woedden er in het huidige Europa verschillende oorlogen: de Tachtigjarige en Dertigjarige Oorlog. Beide oorlogen zouden in 1648 beëindigd worden bij de Vrede van Westfalen. In 1644 had men al een begin gemaakt met de preliminaire verkenningen die bij de vredesonderhandelingen hoorden. In onze geschiedenis gaat de aandacht meestal uit naar de Opstand, maar de Dertigjarige oorlog, met complexe troepenverhoudingen en wisselende partijen, om uiteenlopende redenen, was enorm ontwrichtend voor de stabiliteit in het gehele Roomse Rijk. Ook Denemarken en Zweden waren er partij in. In 1629 tekenden de Denen echter de Vrede van Lübeck en trokken zij zich terug uit de oorlog. Het land beloofde zich niet meer te mengen in de strijd.

In 1643 laaide het vuur plotseling weer op tijdens een kort conflict tussen Denemarken en Zweden: die strijd is de geschiedenis ingegaan als de Torstensonoorlog. De naam verwijst naar de Zweedse generaal Lennart Torstenson, die in 1643 vocht tegen de keizerlijken bij Freiberg, maar plotseling bevel kreeg zijn legers om te keren en zonder veel moeite volkomen onverwacht het Deense Jutland veroverde. De Denen spraken van een schending van het verdrag van Lübeck, maar de Zweden zeiden dat het geen verovering betrof doch slechts een "overwintering". De Zweden hadden in die dagen het best getrainde leger van Europa en voelde zich door verdragen bovendien gesteund door de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, die altijd al balanceerde om zowel met de Denen als de Zweden op goede voet te blijven staan, omdat vooral voor de aanvoer van graan de handel met de landen rond de Oostzee van levensbelang was. Belangrijker nog dan de handel van de VOC. De graanhandel was de moedernegotie. En Amsterdam vervulde daarin een spilfunctie.

Al enige tijd had de vaste vertegenwoordiger in Zweden van de Republiek, resident Spiering, in zijn vele brieven naar de Staten-Generaal, melding gemaakt van problemen in de gebieden rond de Sont, waarbij hij wees op de nadelige gevolgen van de handel die de Republiek met de Denen dreef. Bijna tot vervelens toe schreef Spiering hierover aan de Staten-Generaal. De Republiek trok zich er weinig van aan, men bleef handeldrijven, met beide landen, zonder veel acht te slaan op de diplomatieke of politieke gevolgen. Nog op 1 maart 1644 schrijft Spiering: 'Ik heb u nu al zo dikwijls en zo ernstig verzocht om géén oorlogsmunitie, schepen, bootsvolk en dergelijke naar Denemarken te zenden, dat ik had verwacht dat er wel maatregelen zouden zijn genomen. Maar ik merk dat er niets is gebeurd. Integendeel zelfs: er is wéér een schip toegerust dat door Denemarken voor oorlogsdoeleinden gebruikt kan worden.' (Brief 1 maart 1644 aan Staten-Generaal.)

Zowel de Denen als de Zweden werden door Nederlandse handelaren bewapend. Gabriel Marcelis voorzag de Denen van ammunitie, terwijl de bekende Lodewijk de Geer (en zijn zwager Trip) in opdracht van Zweden een zwaarbewapende vloot op de been bracht, compleet met gemonsterde bemanning.

De Staten-Generaal had al eens advies gevraagd aan de stadhouder. Prins Frederik Hendrik stond de handel oogluikend toe, als het maar 'heimelijk gebeurde en zonder al te veel ruchtbaarheid.' Toen Zweden de balans had verstoord door de Denen in Jutland zo eenvoudig onder de voet te lopen, dreigde de Sont-tol, waarvoor de Republiek al jaren gunstige overeenkomsten had afgesloten en de schippers er alles aan deden om de tol zo laag mogelijk te houden, verhoogd te worden. Dát was natuurlijk tegen het zere been van de Staten-Generaal. Nu besloten de Hoog Mogende Heren in te grijpen. Men kwam tot de conclusie dat Republiek moest bemiddelen tussen de twee buurlanden. Immers, de Republiek was geen partij in de Dertigjarige Oorlog, en had relaties met zowel Denemarken als Zweden.

Er zouden twee gezantschappen ter bemiddeling naar de Oostzee worden gestuurd. Eén naar Denemarken en één naar Zweden. Officieel tot doel om een bestendige vrede tussen de twee landen te laten sluiten, maar in het geheim kregen de onderhandelaars een belangrijke opdracht mee, 'een secret artikel': zorg ervoor dat de Sont-tol op de meest gunstige voorwaarden wordt gewaarborgd.

Naast een handelsbelang was er een ander belang bij deze opdracht: prins Frederik Hendrik wilde in de zomer van 1645 nog een laatste poging doen om Antwerpen te veroveren, en dus wilde hij koste wat het kost dat de Republiek geen partij in de Torstensonoorlog zou worden. Dat zou namelijk betekenen dat de Amsterdamse regenten, die voor het geld voor de campagne van Frederik Hendrik moesten zorgen, de geldkraan voor het landleger zouden dichtdraaien en hun pijlen zeker zouden richten op de Oostzee. De afgevaardigden moesten dus zwaargewichten zijn met de nodige diplomatieke flexibiliteit en onderhandelings-ervaring.

In mei 1644 besluiten de Staten-Generaal zes gezanten te zenden: drie ambassadeurs extra-ordinaris naar Zweden en drie naar Denemarken. De benoeming van mensen voor ambassades, of het nu een normale was of een extra-ordinaris (buitengewoon gezantschap), zoals deze, leidde gewoonlijk tot allerlei gekonkel. Veel regenten stonden er niet om te springen. Want al was zo'n ambassade een eervolle zaak, er kleefde een levensgroot risico aan: je was maanden, of mogelijk jaren weg en dat betekende dat je kans liep om de machtsbasis in je eigen stad te verliezen, als jij je elders bevond. Je probeerde dus je zetel veilig te stellen door afspraken en gekuip. Dat moet ook hier gebeurd zijn, want in eerste instantie was de Dordtse burgemeester Van Beveren aangewezen om het gezantschap naar Zweden te leiden, maar Van Beveren excuseerde zich echter 'wegens de indispositie en zwakheid van mijn persoon, de hardicheid van het klimaat van de voorschreven Noordergewesten, de maniere van doen en leven aldaar, mijn domestieke beletselen ende mijn emplooi ende ampten'. Hij moet het op een akkoordje hebben gegooid met zijn Dordtse bondgenoot Jacob de Witt en ik vermoed dat De Witt een zekere burgemeesterszetel in het vooruitzicht is gesteld, want niet Van Beveren maar De Witt werd de leider van de Zweedse ambassade en inderdaad is Jacob na terugkomst tweemaal achtereen tot burgemeester van Dordrecht gekozen. Misschien dat de leeftijd van de twee zonen van Jacob de Witt een extra argument was om de taak te aanvaarden. Die waren precies oud genoeg om aan het gezelschap toegevoegd te worden.

Bij dit soort gezantschappen ging namelijk vaak een hele rits mensen mee, de 'trein': denk aan klerken, koks, paardenverzorgers, tolken, soldaten, maar ook gentilhommes. Het was gebruikelijk voor de Nederlandse elite om hun zonen als *edellieden* mee te sturen op een diplomatieke missie. De edellieden gaven niet alleen gewicht aan de ambassade, maar konden ook worden ingezet als manusjes-van-alles. Ze waren boodschappers, of werden erop uitgestuurd om het proviand en de

logies te regelen. Het was dé gelegenheid voor zoons en neven om kennis te maken met de omgangsvormen en etiketten in de hoogste kringen, waarbij een vader of oom een oogje in het zeil kon houden. (In tegenstelling tot de Grand Tours, waar Alan Moss straks over spreekt en de jongelingen veel meer vrijheid hadden.)

Jacob de Witt nam zijn twee zoons mee als edellieden en dus hun iets oudere verre neef Johan Johansz de Witt als de officiële secretaris van het gezantschap. Amsterdam was vertegenwoordigd door Andries Bicker, die het monopolie op de invoer van huiden uit Rusland bezat, die eveneens een familielid meenam, waarschijnlijk zijn jongste zoon Jan Bicker, geboren in 1626. Een jaartje jonger dan Johan. Het driemanschap naar Zweden werd gecomplementeerd door de raadpensionaris van Zeeland: Cornelis Adriaansz. Stavenisse. In een van de verballen wordt vermeld dat hij zijn twee zoons meenam als edellieden.

Johan en Cornelis kregen nog enige weken de tijd om hun studiezaken af te ronden, nadat tot de ambassade was besloten: het gezelschap vertrok natuurlijk niet meteen. Hun vader Jacob de Witt was druk om alle voorbereidingen af te ronden. Eerst moest hij zijn exacte instructie ontvangen van de Staten-Generaal en informatie verzamelen. Hij vroeg afschriften van vroegere traktaten op (op een verdwenen overeenkomst moest weken gewacht worden omdat alleen de heer Joachimi, de ambassadeur in Engeland nog de enige was die er een afschrift van had), De Witt won inlichtingen in bij resident Spiering (die naar Den Haag was gekomen – en bij de resident van Denemarken en bij wapenleverancier Lodewijk de Geer) en regelde alle praktische zaken, zoals de paspoorten en reispapieren. En natuurlijk moest de vloot om hen naar de Oostzee te varen in orde worden gebracht. Want de ambassadeurs extra-ordinaris reisden niet alleen. Ze zouden afreizen met alle handelsschepen die gewoonlijk gezamenlijk naar de Oostzee voeren. In dit geval zou men worden begeleid door een extra grote oorlogsvloot. Om die op de been te krijgen was tijd nodig.

Tot en met juni 1644 hadden Johan en Cornelis, ijverig als ze waren, aan de universiteit in Leiden de tijd hun – zoals we het nu zeggen - ontbrekende studiepunten te verzamelen. Ze zullen tijdens hun laatste dagen van hun verblijf bij professor Van Schooten aan het Rapenburg “vakken hebben afgerond”. Ze behoefden alleen nog een bul te halen aan een buitenlandse universiteit om zich voortaan doctor in de rechten te worden.

Eind juni zijn de broers met hun vader en knechten naar Amsterdam gereisd, alwaar ze hun logement hebben genomen in het huis van Balthasar Coijmans. Deze schatrijke koopman, getrouwd met een dochter van Elias Trip, woonde op de Keizersgracht 177. De De Witten verbleven er tot de ochtend van 3 juli 1644, wachtend op toestemming van de Staten-Generaal om te vertrekken. Toen die kwam, reisden alle ambassadeurs, samen met de predikanten, secretarissen en dienaren van het gezantschap, in twee jachten van de Admiraliteit van Amsterdam en enkele schepen van de West-Indische Compagnie naar het Vlie. Daar lag de vloot met handelsschepen en fregatten al ongeduldig op hen te wachten. De ambassadeurs hadden groen licht van de Staten-Generaal afgewacht te Amsterdam, ‘overmits,’ zo schreef Johan Johansz de Witt in het verbaal namens Jacob de Witt, ‘wij beducht waren dat in het geval wij naar het Vlie zouden komen, het bootsvolk, dat nu al zo lang had moeten wachten, ongeduldig zou worden en direct zou willen afreizen.’

Op 4 juli arriveerden de ambassadeurs bij het Vlie. Ze werden met groot gejuich ontvangen door het bootsvolk. De vloot, bestaande uit zo'n 700 koopvaarders en 40 oorlogsschepen, onder aanvoering

van admiraal Witte de With (geen familie) lichtte op 7 juli 's morgens vroeg het anker. De vloot was zo groot dat het tot in de middag duurde voor alle schepen buitengaats was gekomen. De vloot werd aangevoerd door het gloednieuwe vlaggenschip de 'Brederode', dat kort ervoor van stapel was gelopen. Jacob de Witt en zijn zoons verbleven helaas niet op dit schip. Uit de ondertekening van de brieven blijkt dat zij voeren met het schip De Zon van kapitein Anthoni van Salingen, een kleiner en iets ouder oorlogsfregat.

Jacob de Witt beschrijft de eerste etappe een paar weken later in een brief aan de Staten-Generaal: 'Nadat we donderdag de 7^e dezer maand uit het Vlie gelopen waren, werden we door windstilte en tegenwind en de traagte van enkele Sontschepen zo gehinderd, dat we pas de 11^e 's nacht bij het rif van Skagen kwamen, alwaar het de bedoeling was geweest om afscheid te nemen van de collega-ambassadeurs die daar de koers naar Denemarken zouden zetten. We konden helaas niet bij hen aan boord komen omdat de zee te grof ging, zodat we met enige schoten de anderen hebben gesalueerd.'

Hoe Johan zich aan boord van het schip voelde staat nergens beschreven, maar we weten uit latere brieven dat Johan last had van zeeziekte. Vermoedelijk zal hij zich beroerd hebben gevoeld toen de zee bij Skagen zo te keerging dat men niet eens in een sloep naar de andere ambassadeurs hadden kunnen varen. De andere fregatten en Sontschepen voeren door naar Kopenhagen. Johan zal gesnakt hebben naar het moment dat ze bij Göteborg voet aan wal zouden zetten om daar over land verder te kunnen reizen naar de Zweedse hoofdstad.

Gelukkig was de wind gunstig en met goede voorspoed geraakten de Zweedse ambassadeurs te Göteborg, maar ze konden niet aanmeren, want de vesting bleek belegerd te worden door de Denen. De commandant van het Deense eskader durfde de ambassadeurs niet verder te laten reizen zonder toestemming van de Deense stadhouder, Hannibal Seestadt, die zich niet ver vandaar in Kongelf ophield. Johan moest zijn zeeziekte nog even doorstaan. De De Witten voeren naar de stadhouder, maar kregen van hem geen toestemming om door te varen: hij wilde de Deense koning raadplegen. Dit hield een oponthoud van dagen in. Jacob de Witt had al besloten om via een omweg naar Stockholm te reizen, hoewel het een nog groter oponthoud inhield, maar juist op dat moment kregen ze toch vergunning om bij Göteborg van boord te gaan.

Vanuit Göteborg zijn ze over land verder gereisd. Jacob de Witt beschrijft hoe ze op 23 juli met het afschieten van het kanon vandaar vertrokken (ter ere van de Hoogmogenden) in karossen, 'Onze edellieden met het gevolg al te zamen op paarden' (hier zie je Johan en Cornelis te paard achter de koets van hun vader rijden) en werden op 30 juli door een kamerjonker van Hare Majesteit te Arboga tegemoetgekomen. Het gezelschap werd met jachten over het Malärmeer naar Stockholm begeleid, in welke stad ze op 2 augustus 1644 arriveerden, nadat ze weer waren overgestapt op koetsen, gestuurd door de koningin van Zweden ('getrokken door zes paarden' schrijft Jacob), 'waarmee we naar ons logement bij de burgemeester Grundel, werden gebracht, tot dien einde geprepareerd en wel geacommodeerd'.

Dit huis bestaat nog steeds. De bouw was in 1641 begonnen, dus het was in 1644 nog gloednieuw. Stockholm was, onder leiding van de voortvarende cancelier Axel Oxenstierna (over hem zo meer) omgetoverd van een stad met een middeleeuws karakter naar een belangrijke handelsstad met een

moderne uitstraling. Oxenstierna had hele wijken laten afbreken om Stockholm in de vaart der volkeren op te stoten.

Enige dagen later werden ze verwelkomd door de Franse ambassadeur De La Thuillierie én een gezant van de Keurvorst van Brandenburg. De Keurvorst had al eerder aangeboden om de gesprekken op zijn grondgebied te laten plaatsvinden, maar dat had de Republiek geweigerd omdat men het te dicht bij Westfalen vond liggen en men vermenging met de aanstaande vredesonderhandelingen in Munster wilde voorkomen. Deze Deens-Zweedse kwestie moest vooral niet groter gemaakt worden dan die was. Dat de Fransen zich met de Deens-Zweedse oorlog bemoeiden was vanuit de Fransen bezien logisch: Frankrijk, in oorlog met Spanje, had er belang bij dat Zweden het leger niet op meerdere fronten hoefde in te zetten. Als het vrede was met Denemarken konden de Habsburgers weer met extra kracht bevochten worden. Zoveel internationale bemoeienis maakte de ambassade voor Jacob de Witt er niet eenvoudiger op. Vooral ook gezien het feit dat de communicatie tussen de Nederlandse afgezanten in Zweden en Denemarken in het geheel niet vlekkeloos verliep. Post bleek geopend te worden of niet aan te komen. Als Jacob de Witt had verwacht dat de ambassade snel afgelopen zou zijn, dan zal hij in die augustusdagen ras begrepen dat dat nooit het geval kon zijn.

Op zes augustus hadden de Zweedse ambassadeurs een audiëntie bij de jonge koningin van Zweden in het Tre Kronor (Drie Kronen) kasteel te Stockholm. Ze brachten hun propositie in het Latijn en richtten het tot haar, maar het was de ervaren kanselier Axel Oxenstierna die hen antwoordde, in onberispelijk Hoogduits.

Er is opgetekend dat de edellieden hierbij waren. Logisch: dit was waarom ze meegereisd waren. Deze jonge koningin zal indruk hebben gemaakt op de broers. Christina van Zweden was een jaar jonger dan Johan, maar stond toen bekend om haar grote taalvaardigheid, eruditie en belezenheid. Christina was op haar zesde, in 1633 gekroond, na de dood van haar vader. De zorg voor haar opvoeding en ontwikkeling was overgelaten aan een vijfkoppige Rijksraad. Christina was intelligent, interesseerde zich voor boeken en manuscripten, religie, alchemie, wiskunde en wetenschap. Ze had een talenknobbel en sprak op haar 18e Latijn, Frans, Duits, en Deens, studeerde Grieks, Arabisch en Hebreeuws en de Kerkvaders. Zij zou zich ook nog het Engels, Spaans en Italiaans eigen maken. Christina sprak ook vloeiend Nederlands en ze verzocht de ambassadeurs om vooral in het Nederlands te spreken, maar die schakelden toch steeds over naar het Hoogduits, zodat haar raadgevers, en vooral de belangrijke kanselier, het konden volgen. Een paar jaar later zou Christina aftreden en zich bekeren tot het katholicisme. Ze zou een reizend bestaan door Europa leiden.

Maar nu, in 1644, moest de jonge koningin nog 18 worden, in december van dat jaar. Net zoals de jonge Lodewijk de XIVe kardinaal Mazarin als raadgever had, werd Christina bijgestaan door de sluwe Axel Oxenstierna, die als een van de meest invloedrijke staatsmannen van Europa werd beschouwd. Oxenstierna had speciale banden met de Republiek. Hij correspondeerde met diverse Nederlanders en had ooit ook Amsterdam bezocht. Het was vooral met hem dat de Nederlandse ambassadeurs spraken. In het Duits.

Het Nederlandse gezantschap had bemiddeling aangeboden en die werd door Oxenstierna voorzichtig aanvaard, maar de werkelijke onderhandelingen konden nog lang niet beginnen. De verschillende partijen tasten elkaar voorzichtig af. De gezanten zwegen over de secrete opdracht, de tolheffingen, en ook Oxenstierna hield zijn kaarten tegen de borst, hoewel hij heel goed begreep dat de Nederlanders er vooral waren om hun eigen belangen veilig te stellen. De eerste gesprekken

gingen over paspoorten, of de titulatuur (met de kwestie of de commissarissen wel of niet 'Excellentie' genoemd moesten worden ging een week of drie gemoeid), over de plaats waar vergaderd kon worden en door wie en welke rang men zou krijgen, wat van belang was voor de tafelschikking. En dan was er nog niet eens een agenda opgesteld. Met dit proces, waarbij de secretaris en edellieden er om de haverklap opuit werden gestuurd om boodschappen over te brengen naar andere ambassadeurs, rijksraden en de kanselier, gingen bijna twee maanden voorbij. Pas in september werd een volgende stap genomen, toen Oxenstierna de gezanten botweg liet weten dat Zweden meer steun verwachtte van de Nederlanders. In de Sont kruiste Witte de With met de Brederode en zijn vloot. Zou die vloot niet ingezet kunnen worden om de Denen te bevechten?

Al die tijd verbleven de broers in Stockholm in het huis van burgemeester Grundel. Als ze niet op pad werden gestuurd zullen ze de stad als ware toeristen bekeken hebben, al dan niet met de zoons van de heren Bicker en Stavenisse. Er moet genoeg te zien zijn geweest in het Stockholm van die dagen en hun vaders zullen het te druk hebben gehad om hen constant in de gaten te houden. Niettemin waren de broers ervan doordrongen dat ze geen gekke dingen mochten doen. Ze konden zich het niet verlopen de ambassade in gevaar te brengen met losbandig gedrag.

In de verballen staat dat de ambassadeurs op kosten van de kroon van Zweden in Stockholm verbleven. De overgeleverde rekeningen uit het in het begin aangehaalde artikel zullen nota's zijn geweest voor additionele hulp. Vermoedelijk zijn het kosten voor een dokter of medicijnen, of verzorging, omdat er expliciet bij staat dat Johan ziek was geweest in Stockholm. Waaraan hij heeft geleden is helaas niet opgetekend.

Ondertussen verliepen de onderhandelingen stroef. Toen de Zweden gingen beseffen dat de Nederlandse afgevaardigden niet mochten beslissen over de vloot van Witte de With, liet koningin Christina op 23 november 1644 weten dat ze wenste dat er twee ambassadeurs uit het gezelschap teruggestuurd zouden worden naar Den Haag om mondeling rapport te doen en uitsluitel te vragen over de inzet van de Nederlandse vloot. Ze beloofde de onderhandelingen met Denemarken niet voortijdig aan te vangen, mits Nederland beloofde dat Denemarken niet met wapens of schepen zou worden gesteund. Eén van de ambassadeurs moest in Zweden achterblijven. Onderling werd bepaald dat Jacob de Witt in Stockholm bleef. De edellieden werden met de ambassadeurs Bicker en Stavenisse naar huis gestuurd. Ze hebben met een handkus afscheid genomen van koningin Christina nog voor ze de grote feestelijkheden rond haar 18e verjaardag op 18 december konden meemaken. Secretaris Johan Johansz de Witt bleef met zijn oom achter in Stockholm. Die gingen wél naar Christina's verjaardagsfeest. In het verbaal staat een uitgebreid verslag van de feestelijkheden op het paleis, waar de ambassadeur met alle egards behandeld werd.

Waarom reisden Johan en Cornelis met de heren Bicker en Stavenisse terug naar de Republiek? Dat is gissen. Misschien omdat de onderhandelingen langer duurden dan verwacht, en de jongemannen hun Grand Tour moesten aanvragen om hun studie te kunnen afronden, maar misschien ook omdat de De Witten in Stockholm bericht hadden gekregen van huis dat hun moeder ernstig ziek was. Ze leed aan waterzucht. Er is helaas niet zo'n brief overgeleverd en er wordt in het verbaal niet over gesproken, maar uit de latere correspondentie van Johan de Witt weten we dat zijn zussen veelvuldig schreven. Ook uit de aantekeningen op de linkerpagina's van de kladboekjes van de Grand Tour valt op te maken dat de De Witten bijna op het familiezieke af met elkaar schreven. Vermoedelijk hebben

ze in Stockholm vanuit Dordrecht een sombere tijding gehad over hun moeder en dat daarom de broers naar huis werden gestuurd, samen met de twee andere ambassadeurs die naar de Staten-Generaal moesten.

Op 16 november krijgen de ambassadeurs Bicker en Stavenisse en de gebroeders De Witt van Hare Majesteit toestemming om vanuit Stockholm naar Lübeck over te steken, waarschijnlijk met de bedoeling om vandaar over land verder te reizen. Maar de wind zat tegen en men werd gedwongen te wachten. Pas ruim drie weken later, op 11 december 1644, werd de wind noordelijk, dus gunstig, en vertrokken ze. De wind draaide echter al snel en men werd gedwongen om door de Kalmarsund te varen en vlakbij Kristianopol te ankeren. Op 18 december voer men weer uit, maar door storm zag men zich genoodzaakt op de Pommerse kust te landen. De volgende dag lieten ze zich afzetten te Dantzig. Omdat het er niet naar uitzag dat het weer snel zou omslaan, besloot men vanaf daar verder te reizen over land. Panhuysen spreekt in *De Ware Vrijheid* van een 'schipbreuk', maar inmiddels kunnen we zeggen dat het zo erg gelukkig niet was. Slechts een ongunstige wind dwong hen om de reis, eerder dan gewenst, over land te vervolgen.

De reis was er, ondanks alle officiële ontvangsten door notabelen, één vol ongemak. Niet alleen vanwege het barre winterseizoen, maar ook doordat hij voerde door 'gans verwoeste streken'. Ze moesten zich geregeld laten begeleiden door een sterk konvooi van ruiters en musketiers. Uit rekeningen blijkt dat men zich extra wapens en bewaking heeft verschaft.

De Dertigjarige Oorlog had in deze contreien zwaar huisgehouden. Noord-Duitsland was het toneel geweest van meerdere veldslagen, maar erger nog: ook van meerdere strooptochten van soldaten die door een van de partijen waren ingehuurd maar niet waren betaald en daarom hun soldij maar ophaalden bij de bevolking. In tegenstelling tot de Tachtigjarige Oorlog was de dertigjarige een waar veel boeren en burgers direct onder gelden hebben. De schattingen lopen uiteen, maar er is sprake van mogelijk wel 12 miljoen doden. West-Pruisen, Pommeren en Mecklenburg waren verwoest. Steden gebrandschat. Er heerste honger, ziekte en armoede. In sommige plaatsen was sprake van kannibalisme. Door dit gebied reisden de twee ambassadeurs en hun jonge edellieden. De al dan niet ingehuurde soldaten voorop, de ambassadeurs in een karos en de edellieden te paard erachter. Johan en Cornelis moeten verwoestingen van de oorlog hebben gezien, geroken, gevoeld. Hoe zullen ze dit hebben ervaren?

Ik ben in geen enkele brief van Johan een persoonlijke ontboezeming over deze reis tegengekomen, maar het lijkt me niet moeilijk aan te nemen dat de gevolgen van dit oorlogsgeweld een verpletterende indruk op de broers had. Ze werden geconfronteerd met ellende zoals ze die in hun redelijk beschermde leventje in Dordrecht en Leiden nog nooit waren tegengekomen.

Ze trokken via Stettin (waar ze van de bestuurders wijn en vis kregen en Oud en Nieuw vierden en toen ze weer weggingen met twee kanonschoten werden uitgeluid), Rostock, Wismar, Lubeck, Hamburg, Bremen en Oldenburg naar de Drenthse grenzen. Ze reisden zo'n zeven à acht weken. Pas op 24 januari 1645 waren de heren Bicker en Stavenisse, blijkens verslagen uit de Staten-Generaal, aangekomen in Den Haag.

Ik hoop altijd maar dat Johan en Cornelis zo snel mogelijk naar Dordt waren doorgereisd, want hun moeder is op 22 januari 1645 overleden. Ze was 45 jaar oud geworden. Nergens staat opgetekend of de broers de laatste adem van hun moeder wel of niet hadden gehaald. Rowen en Panhuysen zeggen

van niet, gebaseerd op die opgetekende datum van 24 januari, maar ik denk persoonlijk dat het hen net gelukt is (de broers hoefden zich niet officieel te melden in Den Haag) en dat hun moeder haar laatste adem uitblies in hun bijzijn.

Zo markeerde deze reis naar Zweden, 'een gansch moeilijk ende hachelijke reis, in het midden van de winter, soo over de Oostzee, als door de verwoeste ende gedevasteerde landen van Pommeren, niet zonder gevaar voor ons en ons gevolg' werkelijk een overgang naar het volwassen leven voor de twee broers. Ze hadden nu beslissingen te nemen zonder zowel hun vader als hun moeder. Hun leertijd was bijna voorbij: het werd tijd om op Grand Tour te gaan en hun studiejaren af te sluiten.

Ondertussen bleef Jacob de Witt nog tot september 1645 in Zweden (hij was inmiddels wel verkast naar Suijderokra en Kalmar en tenslotte naar Brömsebro), totdat uiteindelijk een vrede tussen Zweden en Denemarken werd getekend (vooral onder bemiddeling van de Franse gezant De la Thuillierie en vanwege de dreiging van de in de Oostzee kruisende vloot van admiraal Witte de With, waarvoor beide partijen beducht waren dat die door de andere partij tegen hen zou worden gebruikt). Uiteindelijk lukte het Jacob de Witt om met redelijk gunstige voorwaarden wat de Sonttolgelden betrof voor de Republiek (hoewel niet zo gunstig als gehoopt: later is duidelijk geworden dat dat kwam doordat Cornelis Musch, de corrupte griffier der Staten-Generaal de geheime beraadslagingen over de onderhandelingsruimte aan de onderhandelende partijen had doorgespeeld, waardoor men precies wist tot hoever de Nederlandse gezanten mochten gaan. Men heeft de maximale ruimte benut. Voor wie meer wil weten over de praktijken van deze griffier verwijs ik graag door naar een bepaald boek. Voor wie alle *ins and outs* van dit verdrag wil weten noem ik het boek van Kernkamp: de Sleutels van de Sont.)

Op 28 februari, ruim een maand na de dood van Anna van der Corput schrijft Jacob de Witt in zijn verbaal vanuit Brömsebro:

'Op deze dag ontving ik de droevige tijding dat mijn lieve huisvrouw in de Heere was gerust, waarna ik besloot de volgende dag naar Kalmar te vertrekken, om mij wat te herscheppen en mijn rouwkleding in orde te brengen.'

Hierdoor miste Jacob de Witt een deel van de onderhandelingen waarvoor hij naar Zweden was gekomen. Pas in september 1645 zou ambassadeur De Witt in Dordrecht terugkeren, niet lang voordat de gebroeders De Witt weer op reis zouden gaan.

Wat heeft Johan geleerd op deze reis? Hij heeft omgangsvormen in de hoogste kringen meegemaakt en van dichtbij gezien hoe ingewikkelde diplomatie werkte. Hoe zelfs in complexe situaties er nog ruimte is tot onderhandelen. Deze ervaring heeft hij altijd meegenomen in zijn loopbaan. Terwijl anderen – en dan vooral zijn latere vriend en ambassadeur Koenraad van Beuningen - hem al waarschuwden voor de expansiedrift van Zweden, probeerde Johan als raadpensionaris tot het uiterste om in gesprek te blijven. Heeft de reis naar Zweden hem deze houding bezorgd?

Het moderne Stockholm zal hem altijd zijn bijgebleven. Hij zal onder de indruk zijn geweest van de jonge erudiete koningin Christina van Zweden, wier opvoeding onder leiding van een klein groepje Rijksraden bijzonder goed had uitgepakt. Johan heeft dat met eigen ogen gezien. Zou het inspiratie zijn geweest voor de Educatiecommissie die Johan later voor de jonge Willem III, het Kind van Staat, heeft ingesteld?

Heeft het zien van oorlogsgevolgen in Pommeren bepaald dat Johan later als raadpensionaris altijd bereid was om tot het uiterste te gaan met onderhandelen?

Ik vermoed dat de reis door de verwoestingen in Duitsland hem een blijvende afkeer van landoorlogen heeft bezorgd. Als er al gevochten moest worden deed Johan dat als Raadpensionaris alleen als het echt niet langer kon en bij voorkeur via zee.

Als Johan de Witt zich in zijn loopbaan wat meer geconcentreerd had op het landleger, was het misschien wel heel anders gelopen in 1672. Maar dat is een ander verhaal.

Literatuur

Primaire bronnen

Diverse verbalen, brieven en memories rond de ambassades naar Zeden en Denemarken in 1644-1645 liggen in het Nationaal Archief. Ze zijn niet gedigitaliseerd. NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nrs. 12569.97, 12571.12, 12571.15, 12571.16

De brieven van resident Spierink zijn te vinden in NL-HaNA, Staten-Generaal, 1.01.02, inv.nr. 12571.19.2

Het verbaal dat door de heren Bicker en Stavenisse is meegenomen naar de Republiek, in het handschrift van Johan Johansz de Witt, bevindt zich in het archief De Witt-Beijerman. NL-HaNA, Witt Beijerman, de [familie], 3.20.66.01, inv.nr. 2

Een korte beschrijving van de tocht naar Skagen op het schip De Zon van kapitein Anthoni van Salingen is te vinden bij Hans Bontemantel in het Stadsarchief Amsterdam. Dit is digitaal raadpleegbaar:

<https://archieff.amsterdam/inventarissen/inventaris/5059.nl.html?p=25&t=31#A24555000001>

Aantekeningen van verschillende zaken. II. - A24555000069

Aantekeningen van verschillende zaken. II. - A24555000078

Na het Rif te Skagen is Bontemantel met de Deense ambassadeurs gereisd.

De brief van Johan de Witt aan Adriaan Veth van 31 maart 1652 is hier te vinden: NL-HaNA, Raadpensionaris De Witt, 3.01.17, inv.nr. A1. Hij is (gedeeltelijk) gepubliceerd bij Fruin, Brieven van Johan de Witt, eerste deel, 1906, p. 63.

Secundaire bronnen

Luc Panhuysen, de Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt, 2005, p. 62.

Het artikel van J. Heringa is gepubliceerd in Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, 15^e deel (1962), p. 231-234. Online raadpleegbaar:

http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/bgn/#page=248&accessor=toc&source=BGN_015&si

ze=787&view=imagePane

Over de ambassades naar Zweden en Denemarken is, voornamelijk aan de hand van de verbalen, geschreven door Lieuwe van Aitzema in zijn Saken van staet en oorlogh, deel 5 (vanaf p. 741) en deel 6 (vanaf p. 1). Deze zijn online te lezen:

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/aitzema/#page=0&accessor=toc&view=homePane>

Over de ambassade naar Zweden is eveneens geschreven in J.P. Arend, *Algemeene Geschiedenis des vaderlands*, derde deel, vijfde stuk, p. 520 e.v.

Digitaal raadpleegbaar:

https://books.google.nl/books?id=U1IOAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Omtrent de aanleiding en onderhandeling van de ambassade van Jacob de Witt valt veel op te maken uit het proefschrift van G. Kernkamp (1890): *De Sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644-1645*.

Een toegankelijk, recent overzicht van de Dertigjarige Oorlog is: Dick Harrison, *De Dertigjarige Oorlog. De allereerste wereldoorlog 1618-1648* (2018, vertaald uit het Zweeds).